

KAPITTEL 2

«De 3de ihielskutte qvindfolk». Frykt, avsky og mord under den svenske invasjonen av Norge i 1716

Ola Teige Høgskulen i Volda

Abstract: This chapter investigates the murder of three women by farmers in the village of Svindal, in Fet municipality, that occurred during the Swedish army's invasion of Norway in 1716. It details the background and reasons for the murders, how they were subsequently perceived and justified, and how different Danish-Norwegian officials viewed and handled this case. As the murders took place close to the border, the analysis is framed through Peter Sahlin's concept of borderlands. The Swedish-Norwegian border zone was a contact zone, where relations changed in war time. The chapter shows that interaction between Swedes and Norwegians – and these murders – were shaped by this. Due to a long history of Swedish incursions and atrocities in previous wars, the local community was already fearful. Their fears were only exacerbated when soldiers passing Svindal two days before the murders accidentally burned down a farm. In addition, the farmers had little respect for women following an army and stated that they were legitimate targets. The distinction between the military and civilian spheres was less pronounced in this period, and armies often included many women and children. Another implication was they were disreputable women and/or Travellers (Romany). After the murders, the perpetrators were arrested and tried by the local bailiff. The local magistrate tried to stop the court case from going forward but was denied by royal order. He subsequently found the murderers guilty but sentenced them to time served. This sentence was accepted by the Danish-Norwegian government, which eventually decided not to appeal.

Keywords: early modern history, Denmark-Norway, borderlands, war atrocities, civilian-military relations, crime, collective memory

Søndag morgen den 15. mars 1716 ble tre kvinner skutt og drept på Furu, et nes som stikker ut i Øyeren i Fet på Nedre Romerike. Tre dager tidligere hadde en svensk hær på over 3000 soldater marsjert gjennom bygda. Den siste natten hadde soldatene tilbrakt ved de tre Svindal-gårdene. Da de dro videre neste morgen etterlot de den ene gården, Vestre Svindal, i full brann. De to andre gårdene var blitt plyndret for mat og verdisaker. De som bodde på gårdene hadde stukket til skogs, og sett det som skjedde på avstand. To dager etter dette kom det en slede med tre kvinner til Nordre Svindal, to eldre og en ung. De sa at de var soldatkoner på vei til den svenske leiren for å gjenforenes med sine menn. Da følget skulle reise videre, ble fem lokale menn med dem. Mennene førte sleden noen hundre meter ned bakken til Furu, med utsikt over Øyeren og Glommas utløp.

Flere av de som var til stede denne dagen vitnet året etter i retten om hva som fulgte. Det gjaldt spesielt de tre mennene som spilte særlige aktive roller i det som så skjedde. Henrik Madsen, en sagdreng på 22 år, tok frem et gevær og skjøt på kvinnene. Men han bommet, og en av dem, «som var it gammelaktig Menniske», løp ut av sleden. Henrik løp etter henne, tok henne igjen og leide henne tilbake til sleden. Da de kom tilbake skjøt først den 60 år gamle husmannen Jens Gaukerud en av de andre kvinnene i brystet, før Lars Larsen, en 31 år gammel svensk desertør, drepte den yngste på samme måte. Til sist skjøt Henrik den eldste. Da han senere ble spurt om ofrene hadde sagt noe, svarte han at de hadde nok hadde bedt om å beholde livet med «grædende taarer». Lars sa det samme, men la til at «de skiød dem dog hjhel, saasom de vare svenske». Også Jens hadde skjönt at de bad for livet, de rakk hendene i været og han kunne ikke forstå at de bad anderledes «end Kiere Fader skiud mig vel». Men, la han til, han forstod uansett ikke «deris snack». Mens dette skjedde, kom tre jenter løpende ned bakken fra Svindal. De hadde hørt skuddene og rakk akkurat å få med seg det siste drapet.

Etterpå ble likene først gravd ned i en snøfonn, før de noen dager senere ble stappet ned i et hull i Glomma-isen. Det gikk ikke lang tid før ryktene om det som hadde skjedd spredde seg og nådde fogden. Det ble begynnelsen på en prosess som, selv om det det var rimelig klart hva som faktisk hadde skjedd, endte med at drapsmennene slapp unna med en mild straff.¹

1 Riksakivet (RA), Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716

Tema og problemstilling

Det er disse drapene og de dansk-norske myndighetenes behandling av dem i ettertid som er tema for denne artikkelen. Det skjedde i det som kan defineres som det svensk-norske grenselandet eller grensesonen på Østlandet – en region som i fredstid var en kontaktsone mellom to stater og deres befolkning, med omfattende kontakt, utveksling og samhandling mellom svensker og nordmenn. I krigstid var regionen scene for andre typer møter mellom nordmenn og svensker – nå mellom soldater og sivile fra begge sider, mellom okkupant og okkupert, med de uavklarte og asymmetriske maktrelasjonene og kravene fra statlige representanter det førte med seg.

For en nærmere presentasjon av begrepet grenseområder viser jeg til antologiens innledning. Kort kan man si at et grenseland (*borderland*) eller en grensesone er større geografisk område hvor parter, som regel stater og/eller samfunn, grenser til hverandre og hvor innflytelsen av grensen kan merkes. Den amerikanske historikeren Peter Sahlins minner oss i sin studie av det fransk-spanske grenselandet om at «The zonal character of the frontier is a construction of each state independently and of two contiguous states together», og at selv om ideen om en grenselinje var gammel, ble den viktigere på 1600–1700-tallet. I flere områder, som mellom Norge og Sverige, «størknet» grensen. Gradvis ble den kartlagt, definert og opplevd som viktig, både for statene og de som bodde ved den. Sahlins legger til at «the zonal character of the frontier persists after the delineation of a boundary line».² Selve grensen, og møtet mellom partene langs den, ga altså en egen dynamikk til disse områdene – på begge sider. Studier av grenseområder ser på hvordan representanter for aktørene møtes og interagerer i dette området. I fredstid er området et møtested som har nettverk og systemer for samhandling på tvers av dem. I krigstid vil soldater fra en eller begge sider krysse grensen og møte og interagere med de som bor i samme område, men på den andre siden av grenselinjen. Kontakten mellom soldater og sivile, vil da kunne spenne over et vidt spekter – fra handel til tvangsinnndrivelse av mat og penger og fra vold og overgrep til kollaborasjon. Sahlins understreker følgelig at grensene ikke bare var stengsler, men like mye mellomstatlige kontaktsoner. I tidlig nytid skjedde det i Europa en utvikling hvor grensene mellom stater ble klarere og mer nøyaktig definert og oppmålt. Grenseområdene kom under fastere

2 Sahlins 1989: 4–5

kontroll av sentralmakten. Dette gjorde også at kontakten som i fredstid foregikk ved grensen ble nedfelt i mellomstatlige avtaler. I krigstid var områdene på hver side av en grense igjen også konfliktområder.³

Denne artikkelen er en undersøkelse og analyse av drapene på Furu, sett i sammenheng med *hvor* de skjedde, den særskilte typen geografisk og sosialt område grenselandet var, og *når* de skjedde, i krigstid. En overordnet problemstilling vil da bli: Hvilken betydning hadde det at drapene skjedde i en grensesone i krigstid for selve drapshandlingen og hvordan den ble bedømt og forklart i ettertid? I forlengelsen av dette vil artikkelen også forsøke å svare på tre mer empiriske spørsmål: (1) Hvorfor ble de tre kvinnene drept? (2) Hvordan ble beslutningen fattet? Hvem var med, og på hvilke måter søkte gjerningsmennene og lokalsamfunnet å rettferdiggjøre slike drap? Og til sist: (3) Hvordan ble gjerningen bedømt og håndtert av det dansk-norske statsapparatet i ettertid?

Kilder og historiografi

Hvilke kilder har vi så til trippeldrapet i Fet i 1716? Den viktigste er protokollen fra rettsaken som i 1717 ble ført på bygdetinget i Fet sogn mot beboerne på de tre Svindals-gårdene og andre som var involvert i drapene. Saken omfatter nær femti protokollsider med detaljerte vitnemål fra flere vitner.⁴ En annen viktig kilde er et forhør av de tre drapsmennene fra juni 1716, hvor de beskriver hva som skjedde da de drepte kvinnene.⁵ Det er også en supplikk til Kongen, skrevet av allmuen i Fet i forkant av rettsaken, hvor de søker å rettferdiggjøre drapene. Supplikken avdekker også en eldre konflikt mellom lokalbefolkningen og fogden.⁶ Til slutt finnes det spredte opplysninger i arkivmateriale fra den dansk-norske statens behandling av saken: brev, ordrer og notater fra ulike embetsmenn og myndigheter.

Lokalhistoriske kilder dokumenterer i tillegg at det i Fet frem mot vår tid fantes en muntlig tradisjon om drapene.⁷ Lokalhistorikeren Aasmund Svindal refererte en typisk versjon av denne i 1946:

3 Sahlins 1989: 1–9, 77–102, 274–276; Houtom 2000

4 Statsarkivet i Oslo (SAO), Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 193a–215

5 RA, Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716

6 RA, Rentekammeret, Norske avdeling, Diverse, Norske innkomne brev til Rentekammeret og Norske Kammer, pk. 17 (1716–1809), Undersätter av Nedre Romerike fogderi og Fet prestegjeld til Kongen 1717

7 Refsum 1930: 125–127

Men noen få fruene til offiserer kom seinere. Dom hadde blitt etter. Dom hadde med seg tre bærakister som folka trudde sølvet til Karl den 12te var i. Noen karer reiste etter dom ned på Øyeren og drap dom der. Dom tok det dom hadde, men lika putta dom under isen. Folka gjekk lengi og var redde for at svenska sku komma att og hemne seg. Ei av kistene var på Blesa, ei på Østanes og ei på Ringstad på Enebakkeset [...].⁸

Svindal er også den første som man kjenner til omtalte hendelsen på trykk basert på en samtidig kilde, rettssaken i tingboken i 1717. Dessverre er hans gjengivelse relativt unøyaktig. Drapene er siden omtalt i *Bygdehistorie for Fet*, basert på Svindals artikkel.⁹

Den seneste omtalen av hendelsen finner man i den svenske historikeren Maria Sjöbergs bok *Kvinnor i fält 1550–1850* fra 2008. Også hun bygger på rettssaken, men med en langt mer nøye og kildekritisk lesning enn Svindal. Sjöbergs militær- og kjønnshistoriske studie tar for seg den sosiale sammensetningen av de europeiske felthærene i tidlig nytid. Hennes poeng er at disse hærene ikke var homososiale (enkjønnede) organisasjoner, som man kan få inntrykk av i militærhistorien. Ved siden av mannlige soldater, bestod de også av store mengder med ikke-stridende. Mange av dem kvinner og barn. Koner, tjenere, vaskekvinner, prostituerte, tuskhandlere og desslike fulgte hæren som en hale og utførte mange viktige oppgaver, blant annet matlaging, vasking og stell av syke og sårede. Sjöberg ser på forutsetningene for dette med utgangspunkt i den svenske hæren i stormaktstiden. Slik sett er det en analyse av både husholdsstrukturene innen hæren og av de homososiale enhetene i den. Den svenske militærledelsen mente at det var moralsk styrkende at soldater hadde med seg sine familier i felt. Sjöberg viser ikke bare at felthærene inneholdt mange kvinner, men også at skillet mellom de sivile og militære sfærene i dem var høyst porøst og uklart. Det var først med fremveksten av utskrevne massehærer utover 1800-tallet og et bedre forsyningsvesen at kvinnene forvant fra slagmarken og hærene ble (for det meste) homososiale organisasjoner.¹⁰

Det er i dette lyset Sjöberg undersøker hendelsen i Fet. Den store nordiske krig var ifølge henne toppunktet for husholdssystemet som en del av den svenske hæren. Hun undrer seg over at morderne endte opp med å bli frikjent: «Domslutet bör ha varit förvånande i samtidens ögon». ¹¹ Sjöberg

8 Svindals kilde til fortellingen var hans bestefar Jakob Olsson på Nordre Svindal (1828–1923). Han igjen skulle ha den fra en av søstrene til sin mor Anne Tostensdatter (1797–1881). Svindal 1946: 15

9 Arnesen 1980: 290–292; Horgen 1991: 285, 290–293, 330–332; Svindal 1946

10 Sjöberg 2008: 9–26, 183–201

11 Sjöberg 2008: 151

spør så om hva som motiverte et slikt resultat. Mord og drap ble jo på denne tiden som regel hardt straffet. Hun gjengir de ulike forklaringene og begrunnelsene som ble referert i retten for å minimere drapene. I tillegg til de mer opplagte poengene, at saken viser at soldathustruer var med den svenske hæren i 1716 og at krigstilstanden svekket normale rettslige normer, trekker hun spesielt frem rettens mistenkeliggjøring av kvinnene og at den la vekt på deres tette forbindelse med den svenske hæren. De var ikke sivile, men inngikk i en berettiget forhatt svensk armé. Ifølge Sjöberg var altså en viktig årsak til mordene og hva som skjedde etterpå at kvinnene beveget seg i et både geografisk og typologisk grenseland.¹²

Grenselandet

Områdene langs den svensk-norske grensen, fra Fredrikshald til Finnmark, var nettopp et slikt grenseland. Her var det kontakt og samhandling i fred, og møter og konflikt i krig. Grensen var følbar langt inn i landet på begge sider. I denne sonen var det tett kontakt over grensen, både i form av handel, sosiale relasjoner og annet. I sin avhandling om lokalbefolkningens respons på å bli okkupert av svenske styrker i krigen 1807–1814, som omfattet alt fra åpen motstand til kollaborasjon, definerer Morten Ottosen store deler av befolkningen i Akershus og Smålenene som innbyggere i et slikt grenseland.¹³

Samtidig er det klart at de mange krigene mellom Danmark-Norge og Sverige før 1720 påvirket relasjonen i grenselandet. Mellom 1567 og 1720 ble det utkjempet syv kriger, og lenge var krig normaltilstanden for innbyggerne i Norden. Kontakten over grensen ble til dels stanset og hindret, samtidig som det er dokumentert tilfeller av ulovlig handel i krigstid og såkalte «bondefreder». Det siste forekom sjeldnere fra og med midten av 1600-tallet, mens ulovlig handel forekom hyppig gjennom hele krigsperioden. Samtidig bidro de hyppige krigene til å nøre opp under forakt og negative stereotypier. I den dansk-norske regjeringens propaganda var svenskene arvefienden. Det var et fiendebilde som store deler av den norske befolkningen synes å ha tatt til seg, næret av fortellinger i ulike offentlige kommunikasjonskanaler, ikke minst prekestolene, om deres egne gode og

12 Sjöberg 2008: 149–153

13 Ottosen 2012: 78–80, 113

rettferdige konger som bare ønsket fred, men som ble påtvunget krig av de urettferdige og tyranniske svenskene.¹⁴

Dette fiendebildet fantes også i grenselandet på Østlandet, til tross for de nære båndene til den andre siden. En årsak til det var at dette området ofte var krigsskueplass, noe som gjorde at folk ofte møtte svenske soldater, enten de kom som okkuperanter eller gjorde mindre innfall over grensen. Deler av Østlandet ble okkupert under syvårskrigen 1563–1570, da Hamar og Sarpsborg ble brent av svenske styrker og regionen ellers ble plyndret og herjet. Under krigene på 1600-tallet foregikk de fleste trefningene på svensk side, men det var også mindre svenske innfall over grensen. Deretter ble deler av Østlandet okkupert under den store nordiske krig i 1716–1718. Ottosen har vist at historier fra tidligere okkupasjoner og innfall, om plyndring og overgrep, var aktivt til stede i folkeminnet under krigen 1807–1814, nitti år senere. Disse ble stadig gjenfortalt og styrket fiendebildet. Ikke minst nærret det opp under frykten for hva svenske soldater kunne gjøre hvis de kom. Bøndene ved grensen fryktet både plyndring, å bli tatt til fange og å bli utsatt for vold. Ottosen påpeker at denne frykten ofte ble bevisst nærret og speilet av statlig propaganda. Dette gjorde at befolkningen ved grensen var disponert til å flykte og gjemme seg når det kom fiendtlige soldater til deres bygder – en disposisjon svært mange bønder Europa i tidlig nytid hadde, ofte med god grunn.¹⁵

Et annet aspekt ved grenselandet var forekomsten av overløpere, deserterere, forbrytere og andre som krysset grensen for å søke tilflukt. De brukte grenselinjen og grenselandet som et tilfluktssted og en ressurs. Dette skjedde spesielt i eller rett før krigstider. Fra slutten av 1600-tallet var det vanlig at norske og svenske myndigheter utleverte grove forbrytere, mens småforbrytere, deserterere og fallittenter fikk bli. De fleste av disse reiste nok videre, svenske deserterere tok ofte verving i norske regimenter, men en del ble også værende. Det bidro også til lokale kulturmøter. Ved krigsutbruddet i 1709 tok all kontakt over grensen slutt, og alle overløpere fikk bli. Et manntall over svensker i Norge i 1710 registrerte seks i Fet. En av dem har vi allerede møtt. Lars Larsen svenske, som han ble kalt, var en svensk soldat fra Torsö i Västergötland som hadde krysset grensen i 1709 etter å ha begått «mannslag» ved å drepe en sersjant. Han slo seg ned i Fet, hvor han fikk en husmannsplass og fungerte som stodderfogd, det vil si at

14 Viken 2022: 409–414, 417–422

15 Ottosen 2012: 18–135; Schiøtz 1949: 83–84, 196–217, 478; Teige 2022

han skulle føre tilsyn med tiggere og omstreifere og helst jage dem ut fra bygda. Dette var en upopulær og sosialt stigmatiserende stilling, altså noe man kunne sette overløpere til.¹⁶

Sivilt og militært i militærstaten

Som Maria Sjøberg påpekte, var det som vi i dag kaller sivilt og militært sterkt sammenfiltret på 1600–1700-tallet. Det ble ikke sett på som separate og distinkte sfærer. I Norden dukket begrepet «sivillist» opp på 1600-tallet, først i det militære rettsvesenet for skille ut hvem som ikke lå under militær jurisdiksjon. Utover 1700- og særlig 1800-tallet kom også dette ordet til å betegne den delen av befolkningen som ikke var tilknyttet det militære. Samtidig ser man også at de militære lovbøker i løpet av 1600-tallet gjorde det straffbart å bruke vold mot sivile, og at innkreving av penger og forsyninger måtte foretas med disiplin og moderasjon. Dette var influert av naturrettens tanker om rettferdig krig og hvem som legitime mål for vold i krigstid. De som ikke tok del i krigen – kvinner, barn, eldre, krigsfanger, prester, kjøpmenn og bønder – sto under kongens beskyttelse. Studier av svenske krigsrettssaker viser at disse bestemmelsene etter hvert også ble fulgt opp i praksis.¹⁷

Nyere forskning på militær–sivile relasjoner og overgrep mot sivile i Europa tidlig nytid har i økende grad undersøkt volden og de langvarige traumene kriger innebar, ikke bare for soldater, men også sivile. Ikke-stridende var dypt involvert i kriger. Mobilisering, krav om krigsskatter og forsyninger, innkvartering av egne soldater og okkupasjon av fremmede hærer virvlet opp folks liv og skapte flyktninger, gisler og krigsfanger. Samtidig er det også et økende fokus på å fremstille sivile som også aktive aktører i kriger og som bidragsytere til statens krigsinnsats, ikke bare som passive ofre for overgrep og massakrer.¹⁸ Bildet som trer frem, er at heller enn å være direkte involvert i kamphandlinger, ble sivile oftere påvirket av krig som følge av militær logistikk; det vil hærenes innsamling av proviant og penger, i tillegg til innkvartering av soldater. Det gjaldt både fra okkupasjonssoldater og bøndenes «egen» side. Slike møter var skadelige

16 Horgen 1991: 41, 374, 420; Minken 2009: 287–288; SAO, Kristiania stiftamt, Justisvesen, politi og utlendinger, Utlendinger i Akershus stift, pk. 1 Utlendinger i Akershus stift, 1710–1735, 2 Svensker i Skedsmo, Enebakk, Høland, Aurskog, Fet og Sørums, tingsvitne fra Nedre Romerike fogderi II. og 12.9.1710

17 Collstedt 2014: 153–165; Sjøberg 2014: 226–229, 240–241

18 Charters et al. 2012

for sivilbefolkningen ikke bare fordi de innebar tap av penger og mat, men også fordi de ofte gikk hånd i hånd med røveri, plyndring og vold.

Opprettholdelsen av militær disiplin var dermed svært viktig for sivilbefolkningen. Det er tydelig at statene i Europa slet med å overholde de skrevne og uskrevne reglene som beskyttet og satte grenser for overgrep mot sivile. Med Barbara Donagans ord: «Soldiers and civilians alike sought to contain the forces of social disruption and chaos that seemed always to menace the thin skin of ordered society and in war threatened to burst free.»¹⁹ Disse reglene hadde tre utgangspunkt: (1) allmenne religiøse og moralske standarder, til dels kodifisert som folke- eller naturrett, (2) internasjonalt aksepterte og gjensidige skikker når det gjaldt krigføring, og (3) hærenes egne lovsamlinger. Litteraturen omtaler også den gradvise innføringen av felles lover for krigføring som er påvist i Norden. Ifølge Geoffrey Parker ble de fleste moderne konvensjonene som regulerte krigføring innført i Europa mellom 1550 og 1700, først i teorien og mer langsomt i praksis. Denne litteraturen inneholder mange eksempler på vold, overgrep og massakrer med soldater som gjerningsmenn, og rettsprosesser i etterkant av slike hendelser. Slikt forekom i alle kriger. Det er derimot langt færre eksempler på vold og overgrep foretatt av sivile i en krigssituasjon.²⁰

Krigen

Hvordan var så situasjonen når det gjaldt militær–sivil vold i det norsk-svenske grenselandet i 1716? Etter krigsutbruddet i 1709 var det lenge ganske rolig langs grensen. Fra mai 1710 forbød Slottsloven grensebefolkningen i Norge å handle med eller å ha kontakt med den andre siden. Til tross for dette kom det stadig inn rapporter fra grenseområdet om at folk fortsatte å handle med Sverige og at det fantes åpne veier over grensen. Slottslovens ordre ble derfor gjentatt en rekke ganger etter 1710. Det viser at det mange steder langs grensen fortsatt var kontakt.²¹ Da stattholderen i Norge, baron Voldemar Løvendal, i 1710 foreslo til den svenske siden at for å motvirke plyndring skulle eventuelle partier som partene sendte over grensen være i uniform og ha med seg skriftlige ordrer, ble dette avvist fra

19 Donagan 1994: 1138

20 Se f.eks. Donagan 1994; Meumann 2012; Parker 2002.

21 RA, Stattholderembetet, Kopibøker for Slottsloven, 7 Ordreprotokoll (1704–1711), f. 139b og 243a; RA, Danske Kanselli, Norske tegnelse, 19 (1710–1714), f. 371a og Norske innlegg, pk. 72 (1713), 31.5.; Schiøtz 1949: 256

svensk side som unødvendig. Faktisk kjenner man egentlig kun ett tilfelle av et overgrep mot ikke-stridende før 1716. Det skjedde i 1710, da en svensk styrke krysset grensen, plyndret 18 gårder i Eidsskog og skjøt i hjel en 84 år gammel kårkall.²² Avsnittssjefen, brigader Fölckersam, var sjokkert over de svenske styrkenes fremferd. Da han rapporterte om mordet anbefalte han stattholderen at «Unseren Bauern, so an den grentzen wohnen» ble evakuert over Glomma inn i landet. Svenskenes fremferd var «wieder die *Conventionen*» og stattholderen burde ta det opp med den andre siden. Da den norske hæren senere samme år invaderte Båhuslen ble det ikke rapportert om plyndring eller overgrep. Nordmennene samlet riktignok inn såkalt *kontribusjon* fra bøndene i områdene de okkuperte. Det var sedvane og forventet at militære styrker ikke skulle plyndre eller opptre voldelig mot sivilbefolkningen, men at lokale bønder måtte bidra med penger, fôr og mat for å dekke okkupasjonshærens behov.²³

I mars 1716 ble Norge invadert av en svensk hær ledet av kong Karl 12. Det var senvinter og sledeføre. Den var delt i to korps. Det ene, på ca. 3250 mann og under personlig kommando av kongen, krysset grensen i Høland i Nedre Romerike den 8. mars. Ved Høland prestegård overrasket de en norsk avdeling under oberst Kruse. Det kom til en skarp trefning, hvor Karl 12. selv deltok. Det endte med at nordmennene flyktet eller ble tatt til fange, og ca. 30 mann på hver side mistet livet. Etterpå fortsatte kongen og hans korps nordover fra Høland over Fet i retning Christiania.

Den 12. mars kom kong Karls korps frem til Svindals-gårdene i Fet, ca. 20 km nordvest for Høland. Ferdsselsveien nordover, til Skedsmo og videre til Christiania, gikk gjennom grenda. Svindal var i 1716 delt i tre bruk, Nordre, Søndre og Vestre Svindal, i tillegg til tre–fire husmannsplasser. Bonden på Nordgården het Jon Tallaksen og var gift med Kari Haraldsdatter. På Sørgården het brukerparet Ola Bårdsen og Anne Andersdatter. Både Jon og Ola var selveiere og blant Fets mest velstående og fremtredende bønder. På Vestgården var ikke brukeren Ola Kristoffersen selveier, selv om han ser ut til å ha sittet ganske godt i det han også. Hans kone, Inger

22 SAO, Kristiania stiftamt, Brevarkiv, Brev fra lokale instanser, Fogder, pk. 3 (1712–1713), Fra fogden i Solør og Østerdalen 1712, Juell til de Tonsberg 4.2.1712 og tingsvitne 13.4.1712

23 Etter felttoget ble det regnskapsført i Akershus stiftamtstuekasse en innbetaling på 653 rd., i tillegg til mindre mengder matvarer og 650 buskap. RA, Kommanderende general I, C Innkomne skriv ordnet etter avsender, pk. 79 Forskjellige brev (1706–1716), Fölckersam til Løvdal 1.9.1711. Se også Horst 2012: 123–125; Schiøtz 1955: 25, 49–50, 168, 175, 198–200, 252–275, 460, 573.

Tallaksdatter, var søsteren til Jon på Nordgården. Med barn, tjenestefolk og husmannsfamilier bodde det 40–50 mennesker i grenda.²⁴

På kvelden slo svenskene leir ved Svindal. Da de nærmet seg hadde folket på gårdene flyktet opp i åsen, hvorfra de kunne se soldatene som stimlet rundt husene deres. Snart sendte svenskene en husmann de hadde med seg som veiviser opp i skogen, der han fant noen av de som hadde rømt. Han hadde fått beskjed om å fortelle dem at kongen av Sverige hadde befalt at de skulle gå hjem, ingen skulle gjøre dem noe. Han viste frem en mynt han sa han hadde fått av Karl 12. i egen høye person. Noen av folkene på sør- og vestgårdene våget seg ned for å stille dyra, men ingen fra Nordgården. Grunnen må ha vært at de fleste av svenskene oppholdt seg der. I retten vitnet de at svenskene hadde forsynt seg med både halm og korn. Nå fikk de noen småpenger som betaling. En av de som hadde gått ned var Inger Tallaksdatter. Hun fortalte at soldatene hadde tatt det hun hadde av fôr, mat og korn. Da to offiserer morgenen etter tilbød henne penger som erstatning, skal hun ha svart trassig: «Jeg vil ingen Penge have, dj ere vore Fiender og kand gjøre hvad dj vil med oss naar vj nyder voris huus, da kand i tage alt det Jeg haver.»²⁵ Som svar hadde offiserene beskyldt henne for å forakte deres konges mynt og tvunget henne til å ta imot en håndfull mynter.

Da svenskene marsjerte videre neste morgen, den 13. mars, brøt det ut brann på Søndre Svindal. Årsaken var trolig et bål som var kommet ut av kontroll. Det skal ha blåst mye denne morgenen. Inger Tallaksdatter og andre løp til og klarte å hindre at brannen spredte seg til de andre gårdene. Samtidig så de at de svenske soldatene forsøkte å slukke brannen og bar ut noe innbo. Før de reiste videre, sa de at de ikke hadde tent på med vilje. Men Søndre Svindal brant likevel ned til grunnen. Kun en stue og en smie sto igjen. Bonden Ola Bårdsen fortalte senere hvordan han denne morgenen sto på åsen og så gården brenne med 24 kuer på båsen. Kona hans var syk, og var derfor blitt flyttet til en husmannsplass. Ola mente at dette hadde vært en stor påkjønning for henne og at det var årsaken til at hun døde senere samme vår.²⁶

Dagen etter krysset svenskene Glomma og slo leir ved Stalsberg i Skedsmo. Senere forente de seg ved Hølen med det andre korpset som kom

24 Horgen 1991: 270–315

25 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 211a

26 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 198a–199a, 13.2.1717, f. 202b–206b og 1.3.1717, f. 209b–211a

sørfra gjennom Smålenene, før de inntok Christiania. Den norske hæren hadde nå trukket seg tilbake til Gjellebekk mellom Asker og Drammen, men hadde etterlatt seg sterke garnisoner på Fredriksten, i Fredrikstad og på Akershus. Den norske ledelsen ble samtidig evakuert til Bragernes og siden til Skien. De svenske troppene oppførte seg relativt godt, men forsynte seg med forsyninger og dyr på gårdene de besøkte. Dette var på senvinteren, så det var landbefolkningens gjenværende forråd fra forrige høst som nå forsvant. Av og til, som vi så på Svindal, mot betaling. I tillegg kom nedbeiting av enger og åkere, samt materielle skader på hus og andre bygninger.²⁷

Kvinnene i sleden

Fem dager etter at den svenske hæren hadde passert gjennom Romerike, fulgte en slede med tre kvinner dens rute, gjennom Setskog, Høland og Fet. Flere som kvinnene møtte på denne reisen ble året etter ført som vitner i rettssaken mot de tre drapsmennene, og av deres vitnemål kan vi utlede noen opplysninger. Den yngste av kvinnene var kledd i en brun trøye og et spraglet skjørt av hjemmevevet verkenstøy og hadde ringer på fingrene sine. Den andre ble beskrevet som middelaldrende. Hun var ikledd blå kjole og blått skjørt. Den siste og eldste hadde på seg en sort trøye og et blått verkensskjørt. De var godt forsynt med vanter og øreluer. Den middelaldrende snakket noe svensk med tysk brytning, de to andre var det ingen som forstod. Følget reiste i en slede forspent med to rødlig hester og lastet med en kiste, et sammenbyltet sengeklede og to–tre strieposer.

En som hadde møtt dem var Anne Madsdatter på Skjeggene i Setskog. Denne gården lå nær grensen, og i 1659 hadde svenske soldater plyndret gården og drept bonden. Tjue år senere, i 1679, hadde de nøydt seg med å plyndre. Nå, i 1716, hadde den svenske hæren tatt med seg det de fant av høy og korn på den forlatte gården. Neste fredag kom kvinnene til gården og bad om hus og høy til hestene. Det fikk de, og ga noen svenske skillinger for. Neste morgen spurte den yngste kvinnen etter veien til den svenske leiren. Hun sa de var rytterkvinner, det vil si kvinner som var gift med

²⁷ Archer 2018: 238–258; Morberg 2001; Tuxen 1927: 5, 77–93. RA, Danske Kanselli, Skapsaker, 94 Skap 16, pakke 6, Kommisjonsforretning over skader som allmuen i Nedre Romerike fogderi har lidd i krigsårene 1716–1719, b. 2, Fet sogn

svenske kavalerister og tilknyttet den svenske hæren. På lørdagen reiste de videre til Høland prestegård, kloss ved der slaget hadde stått mellom den norske og svenske hæren noen dager før. Her sa kvinnen at mennene deres var dragoner fra Stralsund i Nord-Tyskland. Hun nevnte at flere svenske soldater var på vei, noe som skremte de hun snakket med. Kvinnene ble vist likene som lå igjen etter slaget på kirkesvalen, visstnok for å se om de kjente igjen noen, og skal da ha grått «bitterlig».

Etter dette kjørte de videre til Nordre By i Fet. Denne gården hadde den svenske hæren passert uten å stoppe. Likevel lå fleste av folket fremdeles i skogen. De som var igjen, fortalte at kvinnene bad om hus i Guds navn og fikk overnatte fra lørdag til søndag. De ga inntrykk av å være erfarne reisende. Om kvelden tok de ut et stykke kjøtt fra en pose, som de stekte på glør. De bød et stykke havrebrød til folket på gården, som takket nei. Neste morgen fikk de kjøpe noe melk, som de brøt brødet sitt i. Flere fortalte at de hadde snakket med den eldste, hun som kunne noe svensk. Historien de fikk lignet den kvinnene hadde fortalt i Høland. De var soldathustruer på vei til den svenske leiren for å lete etter sine menn, som de ikke visste om var levende eller døde. Og det skulle være en «skokk» med soldater på vei etter dem.

Men vitnene på By fikk også vite mer. Den eldste kvinnen viste frem et papir med sort segl på, som skulle være et pass, men ingen så hva som stod på det. Ragnhild Klemetsdatter fra nabogården Auten, sa at selv om det var vanskelig å skjønne hva den eldste sa, så hadde hun oppfattet at det skulle være fem år siden kvinnen hadde sett mannen sin. Nå ønsket hun å få svenskekongens pass for å kunne reise hjem til Stralsund. Sverige var ikke et blivende sted. En tjenestepike vitnet at den samme kvinnen hadde sagt til henne at den nest eldste i følget var gift med en korporal. Videre var den yngste var den gamles datter. Hun var 24 år og hadde tre barn. To hadde dødd i Sverige og det tredje skulle være født og begravet på veien. Det var årsaken til at de hadde blitt igjen da hæren dro til Norge. På By var også husmannen Peder Skiøtte for å se til gården for bonden. Hans bakgrunn er ukjent, men navnet kan indikere at han hadde vært soldat eller jeger. Han hadde også fått med seg at de var rytterkvinner. Skiøttes vitnemål stemmer imidlertid ikke helt med de to andres, da han sier at den var den mellomste som snakket svensk. Og at da husmannen hadde spurt henne om hvordan de de turte å reise slik i et fremmed land, så hadde hun svart at det var hun som hadde fått et barn. Det var altså noen uoverensstemmelser med detaljer, men dette skyldes nok og at minnet til de norske vitnene

var usikkert. Det kan tyde på at kvinnes historien stemte, selv om de nok vred på detaljer når de kom til nye steder. Vi vet heller ikke hva de utelot.²⁸

Drapene

Hva som så skjedde, finnes det to versjoner av. I den ene versjonen, som ble fortalt av Henrik Madsen og de to andre drapsmennene, har Peder Skiøtte en sentral rolle i det som var en overlatt likvidasjon av de svenske kvinnene. I den andre, fortalt av bøndene på Svindal og andre vitner fra Fet, var Skiøtte kun et passivt vitne. Da Henrik Madsen ble forhørt etter udåden, fortalte han at han hadde tilbrakt natten før kvinnene kom på Auten.²⁹ Tidlig på søndag morgen hadde så Ragnhild Auten kommet til Henrik med et bud fra Skiøtte. Han skulle komme til By. Da han kom frem dit sendte Skiøtte ham videre til Svindal med beskjed om å forhøre med mennene der om hvorledes de skulle bære seg ad med de svenske kvinnfolkene. Både Peder og Ragnhild nektet for dette. De sa at Henrik riktignok hadde kommet til By i solrenningen, mens de svenske var der. Så hadde han gått videre, før dem, til Svindal.

Like etter Henrik Madsen fulgte sleden med de tre kvinnene. Da han kom til Vestre Svindal traff han på bonden Ola Kristoffersen og Lars Larsen Svenske. Henrik fortalte at det kom tre svenske kvinnfolk ridende etter ham. Ola sendte så en av sønnene sine til naboen og svogeren Jon Tallaksen på Nordre Svindal for å «si ham det at hand kand kom/m/er her neder saa vj forhøre med dem om de har brever at føre eller der kommer flere svensche efter». Da budet fremførte dette budskapet til Jon, var svaret enkelt og greit «det kand vi giøre».³⁰ Ifølge en tjenestejente så de akkurat da en slede som kjørte forbi, opp jordet til Vestre Svindal. To kvinner gikk foran og en satt i. Da sa Jon Tallaksen til sin sønn Tallak: «Vil du gaae ned saa skal vj see hvad dj har att fare med, der er oplæst paa kirchegaarden Kongens Ordre at vj skal see efter sligt.»³¹ Han gikk til vestgården sammen med husmannen Jens Gaukerud. Jons kone, som ble igjen, var bekymret: «nu er Jeg Red, der kom/m/mer et svensk partj Efter.»³²

28 Horgen 1991: 133–134, 557, 589, 650; Løve & Ottesen 1999: 82–86

29 Horgen 1993: 525. Han kom fra gården Vindland i Fet og arbeidet på Ersrud sag der faren hans var sagmester.

30 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 212b–213a

31 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 203a

32 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 209a

Like før gruppen fra nabogården ankom, svingte sleden inn på tunet på Vestre Svindal. Inger Tallaksdatter, den samme som to dager før så trassig hadde konfrontert de svenske offiserene, beskrev en opphisset stemning. Ifølge henne løp Lars Svenske inn i stuen og tok et gevær som lå på sengen: «[D]er er nogle svensche tæver [tisper] ude som Jeg skal skÿde i hiel.» Inger hadde da svart at han «for Jesu dend skÿld» ikke måtte gjøre dem noe, bare for å bli svart «for vor herre bittre død skal Jeg saa». En av kvinnene hadde så kommet inn til henne, bare for å bli fulgt ut. Inger hevdet at hun da hadde ropt etter dem «i Jesu nafn, skÿd dem iche i hiel». Hun var reddere nå enn da fienden var på gården, sa hun senere i retten.³³ Dette er et dramatisk vitnemål, som vitner om både redsel og avmakt. Samtidig hadde Inger god grunn til å fremstille Lars Svenske som en blodtørstig og aktiv aktør. Vi må også huske på det andre punktet hvor det finnes to ulike versjoner: nemlig det om hvem som egentlig tok initiativet til, eller ga beskjed om, å drepe kvinnene på tunet.

Mennene som var samlet på Vestre Svindal begynte straks å drøfte hva man skulle gjøre. Det var Henrik Madsen, Ola Kristoffersen fra vestergården, hans sønn Hovel Olsen og Lars Larsen Svenske, samt Jon Tallaksen fra nordgården, hans sønn Tallak Jonsen og Jens Gaukerud. De sendte kvinnene inn i stua før de tømte og ransaket sleden. Senere påstod de at de lette etter papirer som kunne identifisere kvinnene, og at de ikke fant noe. Det lyder merkelig, siden vi vet at kvinnene så senest som kvelden før hadde vist frem et papir. Noen av mennene benyttet anledningen til å ta noen av de finere tingene de fant. Resten ble båret inn på gården.

Det neste gruppen måtte ta stilling til, var hva de skulle gjøre med kvinnene. Her avviker igjen de ulike versjonene av hendelsesforløpet. Ifølge Henrik Madsen og Jens Gaukerud var Jon Tallaksen klar på hva han mente burde gjøres: «det er icke andet wii skal skÿde dem jhjel.» Ola Kristoffersen skal ha vært like nådeløs, «det er spot og skam vii skal lade dem fahre saaledes igiennem Landet, men lad os skÿde dem jhjel».³⁴ Som bønder og husholdsoverhoder hadde de to stor autoritet, og resten sa seg enige med dem. Ola ga deretter fem stykker – Henrik Madsen, Lars Larsen, Jens Gaukerud, Hovel Olsen og Tallak Jonsen – beskjed om å kjøre kvinnene ned til Furulandet og drepe dem der. På samme tid skal de fem ha fått gevær av husfedrene. Bøndene ble altså ikke selv med, og selv om de sendte

33 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøger, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 211a–211b

34 RA, Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716

hver sin sønn med, var det til slutt de tre mest sosialt marginaliserte som utførte udåden: husmannen, overløperen og drengen. Versjonen innbyggerne på de to Svindals-brukene ga av overlegningen er derimot ganske annerledes. Riktignok ble ingen av hovedpersonene forhørt i retten, men Ola Kristoffersens to døtre påsto at deres far aldri sa noe om å skyte noen i hjel. Derimot hadde han gitt beskjed om å føre kvinnene til øvrigheten: «det beste Jeg kand sige Eder saa kiør dem til lensmanden.» De hevdet også at Lars Larsen hadde protestert: «fort fort, dermed farer de deres vej», skal han ha sagt, «disse har intet at fare landet igienem etter og derfor skal vi skøde dem i hjel».³⁵

Sleden og de fem nordmennene som fulgte den kjørte nå av gårde nedover bakken mot bredden av Øyeren. Det tok ikke lang tid før de som var igjen på vestgården hørte skudd. Kvinnene var raskt og summarisk blitt skutt og drept. Det var alle vitnene enige om. Etterpå kledde drapsmennene av kvinnene og gravde dem ned i en snøfonn. To dager senere gravde de frem likene og stappet dem ned i et hull i isen. Ifølge Henrik Madsen skjedde det etter Jon Tallaksens begjæring. Så ble klær og smykker delt mellom morderne og sleden kjørt opp til vestgården. Henrik tok den ene hesten og red tilbake til By. Peder Skiøtte hevdet etterpå at han hadde spurt Henrik om hvor det var blitt av kvinnene siden han hadde hesten deres. «[D]j blef ihjel skutte», hadde han svart.³⁶ Også Jens Gaukerud skal ha blitt konfrontert, da han kom tilbake med et sengeklede, flere klesplagg og et par kvinnesko. «Jeg har forhvervet mig saameget i dag», skal han ha sagt da han viste frem en blodig trøye med hull på ryggen. Da en tjenestejente utbrøt «hvad har i nu giort Jens», svarte han de «3de svensche qvinfolch skiød vi i hiel ved Furu».³⁷ Her må vi huske at Peder Skiøtte og tjenestefolket på Svindalsgårdene hadde mye å tjene på å fremstille drapsmennene som aktive parter i saken, fremfor husfedrene på Svindal.³⁸

Reaksjoner

Etter denne dramatiske dagen falt ting etter hvert til ro på Svindal, selv om det var urolige tider i regionen. Den svenske hæren klarte ikke å komme

35 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 211b–212b

36 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 201b

37 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 203a–203b

38 RA, Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716; SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A 35 (1714–1718), 12.2.1717 f. 193a–217b

seg forbi den norske stillingen på Gjellebekk, samtidig som den flere ganger ble angrepet av norske styrker fra festningene i Fredrikstad og Fredrikshald. Den hadde også under store forsyningsproblemer, både ved at forsyningslinjene til Sverige var blitt brutt og at det var vanskelig å skaffe nok mat og høy fra de okkuperte områdene. Soldater og hester krevde enorme mengder forsyninger. Dette ble forsøkt drevet inn gjennom kontribusjon. Etter hvert ble denne ledsaget av trusselen om at uvillige bønder ville få sine gårder brent. Til tross for dette gikk det etter hvert tråere med inndrivelsen. I tillegg stakk mange av de norske bøndene, som vi har sett, til skogs. Sterkt oppfordret av øvrigheten begynte en del av dem å føre geriljakrig mot svenske patruljer, noe som resulterte i svenske hevnaksjoner. Flere gårder ble også brent ned, spesielt de som lå nær svenske stillinger, i Asker og Bærum og Smålenene.³⁹ Svenskene trakk seg derfor i juni tilbake til Fredrikshald. Og i juli, etter et mislykket overraskelsesangrep på festningen der, helt ut av Norge.

På Nedre Romerike hørte Johan Henrich Munch om hva som hadde skjedd på Svindal. Som fogd var han øvrighet, kongens representant, i området. Han samlet inn skatter og avgifter og utøvde politimyndighet. Det vil si at han skulle arrestere forbrytere, stille dem for retten og sørge for at dommer ble eksekvert. At det skulle være begått et mord på ubevæpnede sivile var derfor noe han måtte undersøke. Munch kom ikke fra området. Han var 29 år og trønder, og hadde fått stillingen seks år tidligere som en belønning for at han som proviantskriver i hæren hadde varslet kongen om at proviantforvalteren på Akershus festning var korrump.⁴⁰

Munch rapporterte nå til Norges visestattholder baron Frederik Krag om saken. Den 30. mars fikk han tilbake en ordre om å arrestere drapsmennene og undersøke saken. Men utførelsen av denne ordren måtte selvsagt vente. Både Krag og Munch hadde mer enn nok å gjøre med å mobilisere samfunnet i forsvarskrigen mot invasjonshæren. Det var først i juni, etter at den svenske hæren hadde forlatt landet og visestattholderen var tilbake i Christiania, at Munch kunne gå videre og undersøke saken. I slutten av mai gikk han til aksjon og pågrep Henrik Madsen, Lars Larsen og Jens Gaukerud. Da de ble avhørt den 28. juni var Munch tydelig opptatt av å avdekke det som så ut til å være et overlagt drap på sivile kvinner. Han var også bekymret for at drapsofrene var standspersoner som svenskene ville

39 Archer 2018: 238–258; Tuxen 1927: 5, 94–178

40 Schiøtz 1949: 179

hevne. I tillegg til detaljert å beskrive drapene sa alle de tre arrestantene at de hadde fått beskjed og å utføre dem av Jon Tallaksen og Ola Kristoffersen på Svindal. Henrik la til at Peder Skiøtte hadde sendt ham dit for å overlegge med folket der om hva som skulle gjøres med kvinnene. Da de ble spurt om hvorfor kvinnene måtte drepes, sa drapsmennene kun at de var svensker som ikke måtte reise omkring på landet. Munch sendte en kopi av avhøret til visestattholder Krag i Christiania.⁴¹ Krag's bedømmelse av saken var klar: Dette var et uberettiget rovmord som burde straffes. Det ser man tydelig da han refererte saken for kongen: Vel var det mistanke om at kvinnene hadde hatt penger med seg, og at det var derfor «de saa Cruell bleven handled», men dette kunne ikke bevises. Visestattholderen skrev til monarken at slike «Liderlige folch» som folket på Svindal burde straffes, i det minste med livstids straffearbeid.⁴²

Fogden stevnet så de tre arrestantene og de andre de pekte ut å ha vært med på å planlegge mordet, Jon og Ola Svindal og deres sønner, til bygdetinget i Fet. Der var sorenskriveren i Nedre Romerike, Hans Wexelsen, dommer. I motsetning til Munch hadde han sterke bånd til befolkningen i sitt embetsdistrikt. Wexelsen hadde bare sittet som sorenskriver i fire år, men hadde overtatt etter faren sin. Han var født og oppvokst på Romerike og virker å ha vært godt likt.⁴³ Det var nok derfor han også vegret seg for å ha noe med saken å gjøre. Wexelsen var redd for at han ville bli en svært upopulær mann hvis han dømte to av sorenskriveriets fremste bønder og deres folk til strenge straffer i en slik sak.

Dette ser man også tydelig i Wexelsens handlinger da saken først kom opp på tinget 15. juli. Selv om de tre arrestantene møtte, utsatte han saken og nektet å gå videre med den før fogden la frem forhøret han hadde gjort av arrestantene.⁴⁴ Like etterpå ble arrestantene flyttet til Akershus festning, da allmuen i Fet hadde klaget over at de måtte dekke mat- og arrestutgifter og stille med vaktmannskap. Senere utsatte Wexelsen saken igjen. Han trenerte saken bevisst, da han ventet på svar på en supplikk han i begynnelsen av juli hadde sendt til kongen i København. Det bad

41 RA, Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716; RA, Rentekammeret, Norske avdeling, Diverse, Norske innkomne brev til Rentekammeret og Norske Kammer, pk. 17 (1716–1809), Undersætter [...] til Kongen 1717; SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 193b og 214b–215a

42 RA, Danske kanselli, Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10., Krag til Kongen 18.7.1716

43 Olafsen 1940: 94

44 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), f. 145b–146a 15.7.1716

han «Udj dÿbeste underdanighed» om å få slippe å dømme i saken. De som nå var tiltalt og arrestert etter øvrighetens befaling skulle nå tiltales som mordere. Men de hadde ikke, innvendte han, begått gjerningen av ondskap, men av enfoldighet. Alle som kjente den menige norske manns hat til de svenske, så at det ville være urettferdig om de ble henrettet. Wexelsen kom så med tre argumenter for at morderne burde slippe straff. Det første var at de kun hadde fulgt det de mente var kongens ordrer, om at alle svensker var fiender som skulles drepes. Kvinnene hadde ingen god grunn til å komme til Norge, og man visste godt at slike «gemene Partier» ikke kom for det «gode de agter at gjøre». Poenget var altså at de ikke var sivile, men legitime mål i en krig. Det andre argumentet var at den svenske hæren hadde utført flere overgrep, både under invasjonen i 1716 og før. Her viste han blant annet til at svensker skulle ha drept en kvinne på Bærums verk. Wexelsens siste argument var at en rettssak ville vekke oppsikt, også i Sverige, og ville føre til at allmuen ville være redde for å gripe til våpen mot en invaderende fiende (formodentlig fordi svenskene da kom til å hevne mordene). Han bad derfor aller underdanigst kongen om å få slippe å dømme i saken.⁴⁵

Danske kanselli, regjeringsorganet i København med ansvar for justisaker, bad først om Slottslovens erklæring på supplikken. Dette rådet, som assisterte visestattholderen i styret av Norge, svarte at de tre arrestantene hadde innrømmet å ha skutt kvinnene, og at det derfor var viktig å få saken belyst og rettslig behandlet. Når det gjaldt ønsket om å få slippe å dømme, kunne ikke sorenskriveren unndra seg sin embetsplikt. Kanselliet innstilte derfor til kongen at Wexelsen måtte beordres å dømme i saken. Dommen skulle sendes inn til kongen, så han kunne bekrefte eller endre den. I sin resolusjon fulgte kongen denne innstillingen. Slottsloven videreformidlet ordren til Wexelsen, med klar beskjed om at han skulle utføre saken uten opphold. Selv om supplikken var datert 4. juli 1716, var det ikke før i desember at kongen endelig fattet sin beslutning, som ble kjent for sorenskriveren 21. januar 1717. Da hadde allerede drapsmennene, etter visestattholderens ordre, blitt løslatt fra festningen like før jul.⁴⁶

45 Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10., Wexelsen til Kongen 4.7.1716

46 RA, Danske Kanselli, Norske tegnelser, 20 (1715–1718), f. 265a og 326b og Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10., Slottsloven til Kongen 3.8.1716; SAO, Kristiania stiftamt, Brevarkiv, Brev fra norske sentralinstanser, Slottsloven, pk. 2 (1717–1718), 1717, Slottsloven til de Tonsberg 15.1.1717

Begrunnelser

Et av spørsmålene vi ennå ikke har fått fullgodt svar på er hvorfor kvinnene ble drept. Hva var begrunnelsen for den summariske henrettelsen av tre ubevæpnede kvinner? Overlagt drap betydde vanligvis dødsstraff. Da de ble forhørt, sa drapsmennene kun at kvinnene ble drept fordi de var svensker og ikke burde få reise fritt omkring. Det samme skulle Ola Kristoffersen på Svindal hadde sagt. I sin supplikk kom Wexelsen med en rekke argumenter for at drapene ikke skulle straffes, men sa samtidig lite om hvorfor de i utgangspunktet hadde blitt begått, annet enn å hevde at ofrene i realiteten var stridende og legitime mål.

Vi får et bedre innblikk i disse spørsmålene i en annen supplikk kongen mottok i januar 1717. Avsendere var «tro undersætter» av Nedre Romerike fogderi og Fet prestegjeld. Formålet med den var nettopp å forklare hvorfor drapsmennene hadde handlet som de gjorde og hvorfor det var riktig. Supplikken forega seg å være skrevet av arrestantene. Sammenholder man imidlertid innholdet med senere vitnemål i rettsaken, virker det mer trolig at det var bøndene på Svindals-gårdene som lå bak.

Det første argumentet ble lagt frem var frykt: frykten for hva svenske soldater og de som fulgte etter dem kunne gjøre mot folk i Fet. Alle var redde. Man «motte frøgte for en hver Kierling, eller blaa Kleed Svensch tros knegt», ja, «den ene af indbiugerene schremte dend anden». Flere embetsmenn og de som var formuende, «som gemenlig ere blødhierlige» var med «frøgt og Redsel betagede» og hadde flyktet. Frykten hang også sammen med det Wexelsen allerede hadde ment, at kvinnene egentlig var stridende. På samme tid gikk det nemlig rykter om at det i den svenske hæren var del krigsfolk i kvinneklær, som hadde som oppdrag å utspionere landet. Allmuen ble nå «consternerede» over dette ryktet, vel vitende «hvor schadelig saadant selschab end og udi fredstider ere». Og da sleden med kvinnene, «Dette Røver selschab», kom til Svindal, skulle flere på gården ha sett at de hadde bukser på og sluttet at de var av de «før om melte Krigsfolck udi quinde klæder». Man hadde derfor besluttet seg å føre dem til øvrigheten. Men fogden var ingen steder å finne og det var ikke praktisk å føre dem til festningen, som sikkert var fullt opp med soldater og tross. Det var heller ikke tilrådelig å slippe dem løs, da de da sikkert ville komme tilbake for å hevne seg. På Svindal hadde man derfor besluttet å drepe kvinnene. Tanken var at man gjorde sin plikt og fulgte øvrightens ordre «naar saadand schadelig pack, enten mand eller quindfolck blef

Rödet af Vejen». For videre styrke at de hadde handlet rett, la supplikken til ytterligere et argument, etnisitet. Kvinnene ble identifisert som romani (tater): «Hvorudoffer dee /: Som slig Røver og Zygainer pack Der følger armeen udi fiendeland meriterer :/ blef Caputerit.» Kongen burde tenke over, het det videre, skadene som slikt røverselskap kunne forårsake blant en forskrekket allmue. Øvrighetens ordre om å yte motstand mot okkupantene gjorde ikke forskjell på mann- eller kvinnfolk, «thi de vare alle som vore fiender» som til alles store skade var kommet hit til landet og at slikt sigøynerpakk etter loven til og med i fredstid var fredløse.

Supplikken avslører også en konflikt i bygda. Den inneholdt nemlig sterke utfall mot embetsmannen som ledet i rettsprosessen mot dem, fogden Johan Henrich Munch. Han hadde, ble det hevdet, lagt allmuen i Fet for «udødelig hat». Årsaken var de tre år tidligere hadde klaget over ham til kongen og anklaget for flere tilfeller av rot og uriktigheter ved inndriving av skatter og avgifter, Blant annet skulle han flere ganger ha krevd inn for mye, sist ved de mange og tunge krigsskattene som allmuen måtte betale. Munch var ekstraordinært «hoffærdig og frøgtagtig». Da svenskene kom, hadde han først dratt langt opp i Valdres, før han kom tilbake for å ta del av det allmuen hadde tatt fra fienden. Utover våren hadde han dessuten vært feig og forsøkt å hindre at bønder fra hans fogderi møtte ved posteringen som skulle stanse en svensk fremrykking nordover til Opplandene. Årsaken til at han slik favoriserte svenskene var visstnok at han ville beskytte sin person og gård, og et sagbruk svigerfaren eide ved grensen. Til sist var han blitt forført av «Redde stachler» som ikke turte være hjemme, langt mindre se fienden med egne øyne, til å sette i gang prosessen mot mennene fra Fet og forhørt dem på ulovlig og skarpeste måte. Årsaken var at han trodde Svindals-bøndene hadde fått et stort utbytte fra de tre drepte kvinnene. Så hadde han med en «Vrang beretning» overtalt visestattholderen om ikke bare å tiltale dem som røvere og mordere, men også sette dem festningsarrest. Det var hverken skjedd av kjærlighet til justisen eller av nidkjærhet for kongens interesse.

Munch var, het det videre, en ung mann i vidd og forstand, men meget gammel og dreven i egennyttige praksiser. Som et motstykke til ham og hans harde og ukristelige omgang med dem trakk supplikkskriverne frem sorenskriver Hans Wexelsen. Han var den eneste embetsmannen som ikke hadde stukket av, men hadde gjort sin plikt og blitt værende for å organisere motstanden mot okkupantene og bemanning av posteringene. Det

hadde også ført til at det var lite svensk plyndring i området. Supplikken etterspurte ikke spesifikke tiltak, men forfatterne nøyde seg med å si at man ville demonstrere deres forfølgeres bløthjertethet, begjærighet og utidige blodgjerrighet. Jeg har ikke funnet noen tegn på at myndighetene foretok seg noe som følge av supplikken, heller ikke at den ble lagt frem for kongen.⁴⁷ Den kaster likevel lys over motivene for drapene, og ikke minst er dokumentasjonen av motviljen og hatet allmuen i Fet hadde mot romani-følger slående og interessant, og noe som må tas med i en samlet forklaring. Det samme gjelder forholdet mellom dem og fogden. Slik sett belyser supplikken deres strategi og vitnemål i den senere rettssaken.

Rettsaken

Den 12. februar 1717 var det ingen vei utenom. Sorenskriver Hans Wexelsen måtte adlyde kongens befaling og åpne rettssaken. På bygdetinget på Jølsen i Fet møtte Lars Larsen, Jens Gaukerud og Henrik Madsen siktet for å ha skutt tre svenske kvinner da fienden var i landet. Aktor i saken var fogd Johan Henrich Munch, som la frem en stevning, øvrighetens ordre om å tiltale dem, forhøret fra juni 1716 og andre brev.

Rettsaken varte i fire dager. Etter at de tiltalte bekreftet de hadde sagt i forhøret, ble en rekke vitner avhørt. De første var folk fra gårdene i Høland og Fet som kvinnene i sleden hadde besøkt da de kom inn i landet 13. mars 1716. Vitnene fortalte om hva kvinnene hadde sagt, hva de hadde på seg og så videre. Alle ble også spurt om hvordan den svenske hæren hadde oppført seg da den passerte noen dager før dette. Blant dem Ola Bårdsen, bonden på nedbrente Søndre Svindal. Deretter ble folk som hadde vært på Svindal drapsdagen avhørt. Men det gjaldt ikke de som hadde vært med på rådslagingen før drapet. Wexelsen forbød at de ble ført som vitner, da de var anklaget for å være medvitere i drapet og dermed hadde en lovfestet rett til å ikke vitne mot seg selv.

Det var fire ulike parter i saken, med hver sin versjon av historien. Aktor Munch ville få de skyldige dømt for det han så på som et klart rovmord på uskyldige sivile. Han spurte alle vitner om de visste om kvinnene hadde røvet, plyndret eller truet noen hos dem eller andre steder. Ingen kunne si det. Han ønsket også å bekrefte drapsmennenes påstander i 1716-forhøret, som

⁴⁷ RA, Rentekammeret, Norske avdeling, Diverse, Norske innkomne brev til Rentekammeret og Norske Kammer, pk. 17 (1716–1809), Undersätter [...] til Kongen 1717

impliserte flere på Svindal i udåden, at Peder Skiøtte hadde sendt Madsen til dit for å overlegge med Jon Tallaksen og Ola Kristoffersen, og at disse så hadde beordret ham og de to andre å utføre drapene. Dette avviste både Skiøtte og de to bøndene. De hevdet at de hadde sagt at kvinnene skulle føres til øvrigheten, ikke at de skulle drepes. Endelig la Munch frem dokumentasjon på at allmuen ganske riktig var blitt pålagt å tilføye kongen og fedrelandets fiender all mulig skade og avbrekk, men også å føre alle fanger til festningene.

De tre tiltaltes forsvarer var prokurator Peter Rømer. Hans strategi var å søke å bekrefte deres historie, samtidig som han understreket at de svenske kvinnene var mistenkelige, både fordi de reiste rundt i landet og stilte spørsmål og fordi de underveis hadde kommet ulike versjoner av hvem de egentlig var. Rømer pekte også på at folk i Fet var redde, både fordi en svensk hær nettopp hadde passert og fordi de fryktet at det ville komme flere etter, som også ville herje og plyndre. De anklagede var «enfoldige folk» som av kongetroskap hadde avverget det onde de trodde kvinnene kunne ha i sinne, som «Rette landsens Fiender». Det var heller ikke noen øvrighet å føre dem til. De tiltalte måtte følgelig frikjennes. Om de hadde begått noen feil, måtte den være sonet med tiden de allerede hadde sittet i arrest.

Også dommeren Wexelsen deltok aktivt i utspørringen av vitner. Han spurte om kvinnes klær og fremmedartede smykker, samt om sleden de reiste med og hvordan den var utstyrt. Uten at det ble sagt rett ut, er det tydelig at han gjorde det for å fremstille dem som romanifolk, som jo var kjent for en spesiell klesstil og for å reise rundt i forseggjorte sleder. Han ønsket også å etablere at vitnene var redde. Stemte det ikke at de trodde det ville flere svensker etter dem? Og at de hadde vært så redde for okkupantens soldater, som var herrer over alle veier, at de ikke turte å dra til kirken, enn mindre frakte svenske fanger til noen øvrighet?

Mange vitner var opptatt av å mistenkeliggjøre kvinnene, både som tvilsomme kvinner (de ble konsekvent omtalt som de tre svenske «kvinnfolkene») og som landstrykere og romanifolk. Det er god grunn til å mistenke at de hadde blitt instruert i hva de skulle si av de som hadde skrevet supplikken fra Fet tidligere samme år. Tydeligst var Peder Skiøtte, som ikke bare kalte kvinnes slede en «tater slæde», men også fortalte at de hadde maten sin i strieposer lik de «betlere pleier gaae med». Han beskrev i detalj smykkene de hadde på seg, at den ene kvinnens ringer var av hvit messing og lignet slike som «landsløberne som gich her i gamle dage»

brukte.⁴⁸ Ragnhild Auten la til at kvinnene var «som slige der kom/m/er et stort arme efter».⁴⁹ De andre vitnene fra Høland og Fet var mer nøytrale. Ola Kristoffersen Svindals to døtre sa begge at de hadde hørt faren sin si at de skulle føres til lensmannen.⁵⁰

Den 2. mars 1717 avsa sorenskriver Hans Wexelsen dom i saken. Hvilken retning den gikk i er nok ikke overraskende. På rekke og rad la han frem de ulike argumentene som var lagt frem for å rettferdiggjøre drapene. Den første var frykt, «den store forskrechelse og forrvirelse den gemeene mand, [...] var geraaden udj over fiendens uformodentlige indfald og progres i landet». For å forklare hvorfor det var slik brukte Wexelsen historie og fetsokningenes minner om hva de hadde opplevd som innbyggere i et grenseområde. De hadde rømt til skogs og til fjells i en kald vintertid, redde for at fienden ville fare frem med mord og brann, slik som de hadde gjort i nabosognet Høland 40 år tidligere. Det var en redsel som ble følt over hele Østlandet, som ikke hadde vært i så «stor frøgt og forsskrechelse» siden syvårskrigen 154 år tidligere. Så, like etter at fiendens hær hadde marsjert gjennom Fet og frykten var på sitt sterkeste i bygda, mens en av Svindalsgården fremdeles sto i røyk og de andre var blitt plyndret, kom sleden med disse tre kvinnene. Nå var det slik, skrev Wexelsen, at de tre som hadde innrømmet å ha drept dem beskyldte Jon og Ola Svindal og deres sønner for å være medvitere og tilskyndere. Noe disse nektet for, til tross for at det var flere tegn på at det var tilfelle. Et var at de tre drapsmennene må ha fått gevær på vestgården. Et annet var at flere vitner hadde sagt at de ikke turte å kjøre til kirken av frykt for svenske okkupasjonssoldater som behersket veien. Det kunne derfor ikke stemme at Ola Svindal hadde gitt beskjed om at kvinnene skulle føres til lensmannen, som bodde langt bortenfor kirken. Men samtidig, fant Wexelsen at det ville vært risikabelt å slippe kvinnene løs etter at de var blitt stoppet og ransaket. De kunne komme tilbake med soldater for å søke hevn, noe ville kunne føre til «adskillige slemme og utilladelige Conseqventzer».

Hva mente så sorenskriveren at retten skulle gjøre, nå som fakta var fastslått? For det første måtte den overveie fiendens oppførsel i Norge, at den svenske hæren hadde begått adskillige brudd på folkeretten, både ved å brenne gårder for å straffe folk som kun gjorde sin plikt ved å yte motstand

48 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A 35 (1714–1718), 12.2.1717 f. 200b–201a

49 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A 35 (1714–1718), 12.2.1717 f. 199a

50 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A 35 (1714–1718), 12.2.1717 f. 193a–217b

og å drepe kvinner som ikke gjorde noen motstand. På mange steder i Norge hadde de svenske oppført seg på samme måte som de hadde gjort i Altona.⁵¹ Det var jo velkjent at i krigstid kunne både fienden og den vanlige mann, spesielt når det ikke var noen bedre opplyst til stede, av uforstand og forstyrrende forbitrelse begå mange «utilladelige insolentier» mot hverandre. Han kunne derfor ikke finne noe annet enn at de tre drapsmennene og medviterne av dårlig forstand, forvirring og forbitrelse hadde skutt kvinnfolkene i hjel. De hadde dessuten ikke kunnet bevise at ofrene var fredløse. Drapsmennene hadde imidlertid allerede vært arrestert og utført straffarbeid på Akershus. På grunn av de formildende omstendighetene dømte Wexelsen derfor at de slapp videre straff. Det samme gjaldt medviterne.

Sorenskriveren kunne altså ikke unngå å finne de tiltalte skyldige i overlagt drap. Han godtok ikke forvarets påstand om at kvinnene hadde vært legitime mål, enten fordi de var militære og stridende eller rettsløse omstreifere og romanifolk. Avskyen mot slike, som flere fetsokninger uttrykte, la han øyensynlig liten vekt på. Han mente også at bøndene på Svindal hadde planlagt drapene og satt oppdraget bort til de tre gjerningsmennene. For å unngå dødsstraff brukte Wexelsen frykten blant grensebefolkningen som en formildende omstendighet – en frykt som var reell og dypt historisk rotfestet. Sammen med at det nå var krig, og at en svensk hær nettopp hadde reist gjennom bygda, plyndret og brent, gjorde det at det at han kunne utmåle den for ham nok behagelige straffen, at alle stiltalte slapp videre straff.

Overveielser

Som stipulert i kongebrevet fra desember, ble dommen nå sendt ned til kongen. Danske kansellis råd var at den burde ankes, drapene kunne ikke unnskyldes, og at drapsmennene burde straffes hardere. Kongen fulgte imidlertid ikke dette rådet. I stedet befalte monarken at sorenskriverdommen skulle sendes til Høyesterett for dets erklæring. I ordren ble det slått fast at retten skulle møte for lukkede dører, gjennomgå dommen og gi sin betenkning. Burde dommen bekrefte, eller burde de tre dømte straffes hardere, i tillegg til den lange og harde arrest de hadde sittet i på Akershus?

51 Etter at innbyggerne ikke klarte å skaffe den pålagte brannskatten, ble den nordtyske byen Altona, som lå under dansk overhøyhet, brent ned av svenskene i 1713. Dette ble vidt fordømt i Europa som et brudd på folkeretten og fikk en sentral posisjon i dansk-norsk krigspropaganda. Marklund 2008: 252–287

Hvis så, hvordan? At kongen personlig interesserte seg for saken, tvilte og ikke fulgte sine rådgiveres innstilling, er bemerkelsesverdig.

Høyesteretts betenkning er dessverre ikke bevart. Men et referat forteller at fem dommere sa seg enig i sorenskriverens dom, mens fire mente at rett straff for drapsmennene ville være straffearbeid. Nå våget ikke kanseliet å mene noe, men overlot saken til kongens forgodtbefinnende. Den 25. juni kom hans endelige resolusjon i saken. Her ser man at kongen må ha blitt påvirket av Wexelsens argumenter. Ikke bare viste resolusjonen til at drapene hadde skjedd under den svenske krigsmaktens invasjon av Norge, men også at ofrene hadde søkt å «fare frem og følge bemelte krigs hær etter». Nå hadde kongen ettersett dommen og andre akter og sett at både drapsmennene, medviterne og tilskynderne på Svindal hadde sluppet videre straff. Hans vilje var det ble værende med dette.⁵²

Med dette var saken over. Drapsmennene var frie. Lars Larsen Svenske og Jens Gaukerud ble værende i Fet og livnærte seg fremdeles som henholdsvis bygdevokter og husmann. Det kan tyde på at uoverensstemmelsen de hadde hatt med andre i bygda ble bilagt eller skjøvet under teppet. Jens Gaukerud døde allerede ca. 1720, Lars Larsen i 1742. Henrik Madsens skjebne er mer usikker, han er kanskje identisk med en vekter som døde i Christiania i 1741.⁵³ Gårdbrukerne på Svindal ble også værende og fikk etter krigen noen års skattelette for å bøte på skader de hadde lidd i 1716 eller siden var blitt påført av norske soldater. Ola Bårdsen på sørgården fikk i tillegg, etter å ha supplisert kongen, senere lov til å sette bøsser ved kirkene i Norge som hjelp til gjenreisningen av gården. Det klarte han, og skiftet etter ham i 1751 viste ifølge bygdeboken «alminnelig velstand».⁵⁴

Hvem var kvinnene?

Identiteten til de tre drapsofrene er tapt i historiens mørke. Navnene deres nevnes ingen steder i det omfattede kildematerialet. De må ha stått på passene de hadde med seg, men disse forsvant da sleden ble ransakt. Noen detaljer kan likevel trekkes ut fra beskrivelsene av dem og gjengivelsene av det de skal ha sagt. Selv om de varierer litt, dog ikke så mye som Wexelsen

52 RA, Stattholderembetet 1572–1771, Ikke innbundne kongebrev, pk. (15 1717–1731), 1717, 25.6.; Jf. RA, Danske Kanselli, Norske tegnelser, 20 (1715–1718), f. 394a

53 Horgen 1991: 281–283, 298–299, 315, 336–337, 374, 420, 1993: 525; RA, Danske Kanselli, Skapsaker, 94 Skap 16, pakke 6, Kommisjonsforretning [...], b. 2, Fet sogn; SAO, Oslo domkirke Kirkebøker, Ministerialbøker, nr. 3 (1731–1743), s. 276

54 DRA, Danske kanselli, Supplikker, SS 2. halvår 1717, nr. 113; Horgen 1991: 299

ville ha det til i sin dom, var kvinnene trolig født i Tyskland og gift med tyske kavalerister i det svenske korpset som passerte Fet. I dette var det to rytteravdelinger: Uplands ståndsdragoner og Uplands Tremännings kavalleriregiment; begge nyoppsatte og til dels underbemannede erstatningsavdelinger. Sverige hadde mistet to hærer utenlands tidligere i krigen, og det var stort behov for nye rekrutter. De bestod i stor grad av svensker, men inneholdt også tysk fødte krigsfanger, presset i svensk tjeneste. Det er dessuten vist at også en del svenske romanifolk tok verving i slike avdelinger i Sverige etter 1712. Men, de ser ut til å ha vært svenskfødte, ikke utlendinger. Begge regimentene led store tap under 1716-felttoget.⁵⁵

Dette er nok så nær vi komme hvem kvinnene var. En nøye gjennomgang av rullene vil muligens kunne identifisere soldater som oppga å være fra Stralsund eller svensk Pommern, men det er uansett neppe mulig å knytte dem til kvinnene. Deres menn kan også ha vært svenske soldater som hadde tjenestegjort i Pommern, eller de kan ha vært romanifolk. Den velutstyrte sleden og deres øyensynlige erfaring med å reise kan indikere det siste. Samtidig ville også hustruene til godt bereiste leiesoldater nok ha hatt samme erfaring. De hadde dessuten ikke med kramgods for salg eller tilbød seg å utføre småreparasjoner eller spådoms- og helbredelsestjenester, noe omreisende romanifolk ofte gjorde.

Avslutning

Tidligere studier av drapene på tre kvinner på Svindal i mars 1716 har vært basert på kun én kilde og til dels unøyaktige lesninger av denne. Nå har jeg for første gang ikke bare analysert rettssaken grundig, men også funnet flere nye kilder. Resultatet er en mer detaljert og noe annerledes historie, men med flere, og ikke færre, spørsmål.

Hvorfor ble kvinnene drept? Etter min mening viser kildene at det som skjedde i bunn og grunn var et overlagt, men opportunistisk, rovmord –, noe også visestattholder Krag og fogd Munch mente. Det er liten tvil om at Svindals-bøndene besluttet at drapene skulle utføres og ga det grusomme oppdraget til tre sosialt marginaliserte menn. Peder Skiøtte synes også å ha deltatt i planleggingen, da han sendte Henrik Madsen med bud til Svindal. De var nok dels opptatt av vinning. Etter drapene gikk det rykter

55 Krigsarkivet (KA), Generalmönsterrullor, 1614–1615, 1628–1629 og 1631; KA, Rullor 1620–1723, 1718, 20. Minken 2009: 254–287, 318, 344

om at kvinnene var standspersoner som hadde med seg store verdier. Det er all grunn til å tro at folk i Fet trodde det samme i forkant. Samtidig ville mordene ganske sikkert ikke ha skjedd i fredstid. Krigen gjorde at kvinnene kunne drepes ustraffet. Her kan vi minnes Lars Larsens og Jens Gaukeruds ord: «de gjorde det fordi de vare svenske.»⁵⁶ Situasjonen gjorde at flere andre medvirkende og utløsende faktorer fikk fritt utløp. De kan sammenfattes i to vide, generelle begreper: avsky og frykt.

I etterkant ble drapene ble fremstilt og søkt forklart eller rettferdiggjort på flere måter. Sorenskriver Wexelsen viste til at det var krigstid, og at lokalbefolkningen var redde for å bli utsatt for overgrep fra den svenske soldater. Svenskene var herrer i bygda og hadde nettopp brent en av gårdene der da kvinnene ankom. Dette satte han inn i en større kontekst ved å vise til svenske overgrep, både under den pågående konflikten og i tidligere kriger. Mye av det samme hevdet lokalbefolkningen, drapsmennene og deres forsvarer: Hvis kvinnene hadde fått lov til å reise uhindret til den svenske leiren, etter å ha blitt stanset og plyndret på Svindal, kunne det fått alvorlige konsekvenser for dem. Det var ikke praktisk mulig å ta kvinnene til fange og å føre dem til fogden, ble det sagt. Altså måtte de likvideres.

Bygdefolket brukte i tillegg det uklare skillet mellom sivilt og militært som et ytterligere argument. Var det ikke mistenkelig at slike kvinner reiste rundt i en slede bak den svenske hæren og så seg om? De kunne meget vel være spioner og legitime mål. Vi vet jo også at felthærene på denne tiden ikke bare bestod av mannlige soldater, men også hadde med seg mange kvinner og barn. I en slik forklaring ligger det også en solid porsjon hat, rasisme og misogyni. Det ser man tydelig av hvordan vitnene fremstilte kvinnene. De ble mistenkeliggjort på flere måter. Ærbare kvinner reiste da ikke alene på denne måten under en krig? Vitenene i saken ble oppfordret til å fremstille dem som rotløse reisende og romani. Det gjaldt både hvordan de så ut og sleden de reiste med. I retten skjedde dette underforstått. I supplikken bygdefolket skrev til kongen ble det derimot sagt rett ut.

De dansk-norske myndighetenes behandling av affæren var ikke enhetlig. Embetsmannen med sterkest lokal tilknytning, Hans Wexelsen, var den som var mest opptatt av å unnskyldte drapene. Han gjorde det han kunne for å unngå at saken i det hele tatt kom opp, og da den likevel gjorde det, dømte han mildest mulig. Rettssaken avslørte også en eldre konflikt

56 RA, Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716

mellom lokalbefolkningen og Munch, en utenforstående som de mente utnyttet sitt embete på deres bekostning. Derimot var nivået over de to, visestattholder og stiftamtmann, opptatt av å straffe både bøndene og de som skjøt på Svindal hardt.

Kongen og hans rådgivere i København var derimot usikre, men falt til slutt ned på å bekrefte Wexelsens dom. Det var nok kjærkomment at saken kunne forsvinne. Slik sett bidrar en nærlesing av saken til å bekrefte enigheten i de siste tiårs forskning på den oldenborgerske staten om at selv om denne staten var et sentralisert enevelde og en maktstat styrt fra København, var den like mye en interaksjonsstat hvor lokale og regionale aktører kunne ha til dels betydelig innflytelse. Innad i det norske styringsverket kunne det være både konflikter og aktører med egne program og bindinger. Det påvirket også kongen og hans byråkrati, som forsøkte å balansere ulike hensyn og å sørge for en enhetlig og fast, men samtidig pragmatisk styring av staten i en krevende krigstid.⁵⁷

Situasjonen på Romerike på 1710-tallet kan også minne om det Bård Frydenlund fant da han undersøkte konflikten mellom Ringeriksbønder og Christiania-kjøpmenn omkring eiendoms- og bruksretten til Nordmarksgodset 40 år senere. Her fant han at enkelte lokale embetsmenn hadde tette bånd til den lokale bondeeliten, både sosialt og som gårdbrukere og embetskjøpmenn. De arbeidet for bøndene og hjalp dem med «formuleringskompetanse», viten om hvordan man skulle henvende seg til sentralmakten. Det var et patron-klientforhold basert på tillit og gjensidighet. Frydenlund viser at et resultat av slike uformelle relasjoner var uforutsigbar og sprikende statlig myndighetsutøvelse fra ulike aktører i oldenborgerstaten.⁵⁸

Til sist er det på sin plass å understreke at drapsmennene og deres medskyldige på Svindal faktisk ble funnet skyldige. De ble ikke frikjent, som både senere lokale tradisjoner og historikere hevder. Sorenskriver Wexelsen avviste også Fet-allmuens påstander om at kvinnene måtte regnes som stridende eller at det var legitimt å drepe dem. I dommen skjelte han lite til dens misogyni og rasistiske argumenter. Han mente at det var et overlagt drap, orkestret av bøndene på Svindal. Men så brukte dommeren allmuens argumenter, først og fremst frykten de følte, som begrunnelse for å kunne straffe de tiltalte så mildt som mulig.

57 Se f.eks. Dørum 2016: 22–29.

58 Frydenlund 2002: 43–56, 99–100

Fetsokningenes redsel var på ingen måte ubegrunnet. Deres historiske erfaringer som innbyggere i et grenseland bidro til dette. Møtene i dette særegne landskapet skapte ikke bare kontakt og tillit, men også avsky og frykt. I fredstid var det utstrakt kontakt, handel og samhandling over grensen. Mange benyttet også grensen som en ressurs for å slippe unna militærtjeneste eller straff. At en svensk desertør var en av drapsmennene er slik sett ikke bare ironisk, men også typisk. På den annen side hadde også grensebefolkningen mange ganger følt på kroppen hva som kunne skje når fienden kom til bygds i krigstid: plyndring, vold og noen ganger brå død.

Forfatterbiografi

Ola Teige er førsteamanuensis i historie ved Høgskulen i Volda. Hans hovedfelt er dansk-norsk politisk og sosial historie fra ca. 1600 til 1840, spesielt sosiale nettverk, byråkrati, kriminalitet, elite og korrupsjon, samt skeiv historie og Norge under første verdenskrig.

Referanser

- Archer, J. R. (2018). Skadene for sivilbefolkningen i Frederikshalds omegn under den store nordiske krig. I K. Arstad (Red.), *Perspektiver på den store nordiske krig 1700–1721*. 300 år etter Carl XIIIs fall (s. 235–281). Forsvarsmuseet.
- Arnesen, L. (1980). *Bygdehistorie for Fet: Bd. 1 Fra de eldste tider til ca. 1800*. Fet kommune.
- Charters, E., Rosenhaft, E. & Smith, H. (Red.). (2012). *Civilians and war in Europe 1618–1815*. Liverpool University Press.
- Collstedt, C. (2014). The descents of military violence against civilians. A history of the present. *Scandinavian Journal of History*, 39(2). <https://doi.org/10.1080/03468755.2013.875060>
- Donagan, B. (1994). War crime, and treason in the English Civil War. *The American Historical Review*, 99(4). <https://doi.org/10.2307/2168772>
- Dorum, K. (2016). *Frå undersått til medborgar. Styreform og politisk kultur i Noreg 1660 til 1884*. Samlaget.
- Frydenlund, B. (2002). «Stor af Stand, Større af Velstand». *Innblikk i Christiania-elitens makthegemoni. Om samfunnslag, nettverk og konflikter med utgangspunkt i Nordmarksgodsets aktører* [Hovedoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Horgen, J. E. (1991). *Bygdehistorie for Fet: Bd. 4. Bosteds- og slektshistorie. Søndre del av Jaren. Nordre del av Dalen*. Fet kommune.
- Horgen, J. E. (1993). *Bygdehistorie for Fet: Bd. 5. Bosteds- og slektshistorie. Søndre og østre del av Jaren*. Fet kommune.
- Horst, C. (2012). Restricted violence? Military occupation during the eighteenth century. I E. Charters, E. Rosenhaft & H. Smith (Red.), *Civilians and war in Europe 1618–1815* (s. 118–128). Liverpool University Press.
- Houtum, H. V. (2000). An overview of European geographical research on borders and border regions. *Journal of Borderlands Studies*, 15(1).
- Løve, G. C. V. & Ottesen, O. (1999). *Gårds- og slektshistorie for Høland og Setskog* (Bd. 1). Aurskog-Høland kommune.

- Marklund, A. (2008). *Stenbock: Åra och ensamhet i Karl XII:s tid*. Historiska media.
- Meumann, M. (2012). Civilians, the French army and military justice during the reign of Louis XIV, circa 1640–1715. I E. Charters, E. Rosenhaft & H. Smith (Red.), *Civilians and war in Europe 1618–1815* (s. 100–117). Liverpool University Press.
- Minken, A. (2009). *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Tromsø.
- Morberg, R. E. (2001). *Udugelig og ubrukelig? Administrative problemer under den store nordiske krig. Slottslovens håndtering av Karl 12.s innfall i 1716* [Hovedoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Olafsen, A. (1940). *Våre sorenskrivere: Bd. 1. 1591–1814*. O. Fredr. Arnesens bok- og akcidenstrykkeri.
- Ottosen, M. N. (2012). *Popular responses to unpopular wars. Resistance, collaboration and experiences in Norwegian borderlands, 1807–1814* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Parker, G. (2002). The etiquette of atrocity: The laws of war in Early Modern Europe. I G. Parker (Red.), *Empire, war and faith in Early Modern Europe* (s. 143–168). Allen Lane.
- Refsum, H. (1930). Karl den XII og den store nordiske krig i folketradisjonen på Romerike. I *Karolinska förbundets årsbok. 1930–31*.
- Sahlins, P. (1989). *Boundaries. The making of France and Spain in the Pyrenees*. University of California Press.
- Schiøtz, J. (1949). *Elleveårskrigens militære historie: Bd. 2. 1710 Det norske krigspotensial bygges opp. Tragedien Tritzschler*. Forsvarsdepartementet.
- Schiøtz, J. (1955). *Elleveårskrigens militære historie. Avslutningen av Den store nordiske krig: Bd. 3. Hausman som fungerende Kommanderende general. Løwendalsfeiden. Løwendals siste opphold i Norge. Hausman påny Kommanderende General*. Forsvarsdepartementet.
- Sjöberg, M. (2008). *Kvinnor i fält 1550–1850*. Gidlunds förlag.
- Sjöberg, M. (2014). Replacing a father. Civilian aspects of the Swedish military, 1600–1800. *Scandinavian Journal of History*, 39(2). <https://doi.org/10.1080/03468755.2013.877399>
- Svindal, Aa. (1946). Karl den 12te på Svindal i 1716. *Romerike Ættehistorielags Årbok*, 2(1).
- Teige, O. (2022). Over grensen (og tilbake igjen). Utlevering av forbrytere mellom Norge og Sverige 1720–1738. I T. E. D. Slettebø, O. Teige & Ø. L. I. Viken (Red.), *Fredsårene. Norge i fred 1720–1807* (s. 7–34). Dreyers forlag.
- Tuxen, A. P. (1927). *Bidrag til den store nordiske krigs historie. Udgivne af Generalstaben: Bd. 8. Carl XII i Norge. Peter I i Danmark 1716*. Gyldendalske boghandel.
- Viken, Ø. L. I. (2022). Tanken om fred i Noreg på 1700-tallet: Mellom Guds krig og evig fred. I T. E. D. Slettebø, O. Teige & Ø. L. I. Viken (Red.), *Fredsårene. Norge i fred 1720–1807* (s. 7–34). Dreyers forlag.